

ням безпеки націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (Гестапо) // Там само. – С. 76–78.

⁴ Микольський Ю. Російські військові формування і адміністративні органи, які разом з гітлерівською Німеччиною боролися проти СРСР // Там само. – С. 79–80.

⁵ Пристайко В., Пшенніков О., Шаповал Ю. Шлях на Соловки // Остання адреса. До 60-річчя соловецької трагедії. – Київ.: Сфера, 1997. – Т. 1. – С. 10–26.

⁶ Млечин Л. Иосиф Сталин, его маршалы и генералы. – М.: Центрополиграф, 2004. – 816 с.

⁷ Ферапошкин В., Рыженков С. День памяти жертв политических репрессий в Москве // 30 октября. Газета «Московского мемориала». – 2008. – № 90. – С. 1–3.

⁸ Охотин Г.Г., Рочинський А.Б. «Большой террор»: 1937–1939 // 30 октября. Газета «Московского мемориала». – 2007. – № 74. – С. 1–7.

⁹ О фашистско-повстанческой, шпионской, диверсионной, пораженческой и террористической деятельности польской разведки в СССР. Оперативный приказ народного комиссара внутренних дел СССР 11 августа 1937 г. г. Москва. № 00485 // 3 архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 1997. – № 1/2. – С. 15–18; Ежов Н. Совершенно секретно. Народный комиссариат внутренних дел союзных республик, начальникам управлений НКВД автономных республик, областей и краев // Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні. – С. 350–377.

¹⁰ Гранкіна О. Репресувати на підставі наказу наркома внутрішніх справ СРСР... // 3 архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 1999. – № 1/2. – С. 208–223.

¹¹ Рубльов О. Репринцев В. Репресії проти поляків в Україні у 1930-ті роки // 3 архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 1995. – № 1/2. – С. 116–156.

¹² Лист першого секретаря ЦК КП(б)У М.С. Хрущова Й.В. Сталіну // ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 75. – Спр. 4. – Арк. 28.

¹³ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 75. – Спр. 118. – Арк. 1.

¹⁴ Там само. – Спр. 4. – Арк. 32.

¹⁵ Там само. – Арк. 30.

¹⁶ Веденєєв Д., Єгоров В. Меч і тризуб. Нотатки до історії служби безпеки Організації українських націоналістів // 3 архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 1998. – № 1/2. – С. 365–389.

¹⁷ Романов О. Федущак І. Західноукраїнська трагедія. 1941. – Львів; Нью-Йорк. – 2002. – С. 387.

¹⁸ Маланюк Є. Книга Спостережень. – Київ.: Атіка, 1995. – 238 с.

Summary

*Ivan Fostiř
(Chernivtsi)*

**Leader of the Communist Party
of Ukraine Petro Symonenko
Devote Oneself to the Truth or Lie**

In this article exposed anti-Ukrainian direction of appearance (in public) of the KPU leader P. Symonenko abroad.

Key words: P. Symonenko, KPU, appearance (in public), slanders, anti-Ukrainian, stalinism, fascism, Stalin's repression, holodomor.

УДК 39(477.85) „1/20”

Ганна Скорейко

ПРОБЛЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ

У статті йдеться про особливості формування етнополітичної ситуації в Україні на сучасному етапі, становище національних меншин та мовних груп. Особлива увага звертається на проблеми адаптації українського законодавства до загальноєвропейських вимог в умовах фактичної двомовності в українському суспільстві, необхідності збереження регіональних мов.

Ключові слова: Україна, національні меншини, національне питання, регіональні мови, Європейська хартія регіональних мов або мов меншин, російськомовне населення.

Розвал Радянського Союзу і становлення нових незалежних держав виявили цілий ряд гострих, часто занедбаних суспільних, економічних, екологічних проблем радянського суспільства, які лягли важким тягарем на пострадянські республіки. Одним з найскладніших спадків політики союзного керівництва виявилось національне питання, вирішення якого до сих пір є болючою проблемою для всіх етнічних спільнот колишнього СРСР.

Україна була й залишається зразком мирного співіснування численних етнічних груп. Національне питання тут ніколи не являлося дестабілізуючим фактором. Звичайно, державу не обминули регіональні сепаратистські прояви на початку 90-х рр. ХХ ст. – румунські в Чернівецькій області, русинські на Закарпатті, російські в Криму. Проте витримана і послідовна державна етнополітика дала змогу перевести ці рухи в національно-культурну та гуманітарну сферу.

Проблема розвитку міжнаціональних відносин в Україні залишається однією із найважливіших для розуміння сучасних процесів у державі, тому викликає незмінно гострий інтерес у науковців. Зокрема, значний внесок у вивчення етнонаціональних стосунків та розробку засад етнополітики в Україні належить В.Б.Євтуху¹. Правовий аспект забезпечення культурно-духовних та політичних потреб національних меншин досліджує Л.Рябошапко². Важливим для вивчення проблеми є аналіз історичних теорій та концепцій щодо формування і взаємозв'язків національних меншин в Україні, зроблений О.Рафальським.³ Особливо слід відзначити глибоке вивчення проблеми у колективній праці «Міжнаціональні відносини і національні меншини: стан, перспективи», підготовленої під редакцією Р.Чілачави.⁴

Однак сьогодні питання захисту національних меншин знову набрало гострого політичного ха-

рактеру. В умовах постійної політичної боротьби деякі партійні лідери, експлуатуючи існуючі та надумані проблеми міжнаціональних стосунків у державі, по суті провокують ескалацію напруження для своїх прагматичних цілей. Зокрема, пристрасті загострюються довкола двох, на перший погляд, діаметрально протилежних проблем національної політики України: з одного боку постійно наголошується на багатонаціональності України, з іншого – все частіше лунають твердження про існування в державі двох субнацій – української і російської, що й необхідно зафіксувати на конституційному рівні. При цьому використовується старий радянський пропагандистський метод – опираючись на реальні цифри, трактувати їх у своїх інтересах.

Найвагомішим аргументом для ілюстрації реального становища етносів України стали результати Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Але водночас реалією сучасної політичної ситуації стало те, що національна статистика перетворилася із суто наукової чи прикладної сфери, в першу чергу, для розробки урядових програм у царині забезпечення і збереження унікальної багатокультурності українського суспільства, у знаряддя політичних маніпуляцій.

Отже, при всій недосконалості методики фіксації статистичних даних, Всеукраїнський перепис населення 2001 р. показав, що у державі мешкають представники майже 130 національностей, причому: українці становлять 77,8%, росіяни – 17,3%, білоруси, молдаване, кримські татари – від 0,9 до 0,5%, а всі інші етнічні групи – від 0,4 до 0,01%.⁵ Тобто українці являються титульною нацією, яка не тільки дала назву державі, але й становить абсолютну більшість у країні. У всіх регіонах, крім Донбасу та Криму, українці становлять від 75 до 96%.

В порівнянні з результатами попереднього перепису, який проводився в СРСР у 1989 році, частка етнічних українців зросла на 5,1 відсоткових показників. Значну, другу за чисельністю та питомою вагою, етнічну групу в Україні творять росіяни, частка яких за 12 років зменшилася на 4,8 відсоткових показників. На третьому місці білоруси – 0,6%, їхня частка зменшилася у порівнянні з 1989 роком, коли вони становили 0,9%. Суттєвих втрат зазнала група українських євреїв, частка яких теж впала з 0,9% до 0,2%. Натомість внаслідок повернення депортованих народів з'явилася традиційна колись група кримських татар – 0,5%, у зв'язку з нестабільністю у Кавказькому регіоні національна структура України поповнилася групою азербайджанців та грузинів – по 0,1% та зросла частка вірменів – 0,2%. Інші етнічні групи відносно малочисельні. Більша частина етнічних груп, крім румунів у Чернівецькій області, угорців у Закарпат-

ській та кримських татар у Криму, мешкає в Україні розсіяно.

Статистика показує, що у структурі населення України присутні всі етнічні групи, які склалися переважно в радянський час, в умовах особливої національної політики радянського керівництва, спрямованої на формування єдиної спільноти – «радянський народ». Влада ідеологізованої риторики в СРСР була безпрецедентною. Основний напрямок її полягав у створенні й утриманні символічного поля цінностей та ідентичностей. Гасло цієї політики – «Розквіт і злиття всіх націй» – передбачало формальність існування національного розмаїття при повному домінуванні російської мови у всіх сферах. Отже мова, доповнена діями репресій та переслідувань, сприяння міграційній активності та своєрідному «розбавленню» однорідних етнічних груп за рахунок інонаціоналів, була основним засобом соціальної мобільності та конструювання «радянського народу». Таким чином, і українці, і майже всі етнічні групи, представлені народами колишньої Російської імперії та СРСР, стали заручниками великого експерименту, що проводився на 1/6 частині світу.

Процеси національного відродження у СРСР кінця 80-х років XX ст. супроводжувалися небаченими і масштабними зрушеннями в першу чергу в національній самоідентифікації в усіх радянських республіках, поверненням до власної історії, мови, релігії. Надзвичайно бурхливо проходили вони і в Україні, де український народ знову відчув себе вартісним, могутнім і самодостатнім. Розбудова Української держави тільки укріпила відчуття значимості не тільки українців, але й решти національних груп, що долучилися до творення нової політичної нації. Про міжетнічну толерантність в Україні свідчить той факт, що тут спостерігався найменший відтік населення під час «параду суверенітетів» колишніх радянських республік.⁶

Таким чином, результати Всеукраїнського перепису 2001 року були абсолютно закономірними: збільшення частки українців і зменшення росіян пояснюється поверненням зденационалізованих українців до своїх етнічних коренів. Проте вони виявилися абсолютно несподіваними для росіян, які змушені були визнати себе національною меншиною в Україні. Це викликало значний ажіотаж спочатку в політичних колах Росії, де підняли питання про насильницьку українізацію російського населення України, його утисків та необхідність його захисту, а потім і в Україні з'явилися російські організації, які заявляють про свої особливі права в державі.⁷

Жодних аргументів на цю користь знайти не вдається, адже в Україні не практикується національна дискримінація, не насаджується мовна антиросійська політика, не порушуються громадян-

ські права через незнання української мови. Звичайно, в державі, як і країнах СНД та Балтії, законодавчо закріплені вимоги до знання та використання на державній службі, в діловодстві, судовій системі і т.п. державної мови, але тут немає, як у Литві, практики, коли рівень знань мови визначає посаду в державних органах; на відміну від Казахстану, не спостерігається обмеження в просуванні по службі через незнання державної мови.⁸

Отже, тут варто вести розмову про дві різнопланові проблеми: становище і перспективи розвитку національних меншин в Україні та мовне питання. Проблеми різних етносів не були поза увагою держави впродовж всього періоду розбудови України як незалежної держави. Ще у листопаді 1991 р. Верховною Радою України було прийнято «Декларацію прав національностей»,⁹ де гарантуються всім національностям, національним групам, громадянам, які проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права. Представники національностей та національних груп мають право бути обраними до органів державної влади будь-яких рівнів, займати будь-які посади без обмежень. Дискримінація за національною ознакою в країні заборонена, а її прояви караються згідно з законом. Держава взяла на себе зобов'язання створювати належні умови для розвитку всіх національних мов і культур.

У 1992 р. в Україні було прийнято «Закон про національні меншини», яким надано широкі можливості громадянам користуватися рідною мовою у роботі державних органів, громадських об'єднань, підприємств, установ і організацій. Крім того, надано можливості для національних меншин створювати власні школи, широко розвивати культурне життя.¹⁰

У 1994 р. Указом Президента України було утворено Міністерство України у справах національностей, міграції та культур, реформоване 1996 р. у Державний комітет у справах національностей та міграції. Це був один з найскладніших періодів у історії відновленої України і тому через скорочення штатів керівництву довелося відмовитися від ряду важливих напрямів роботи, що зумовило зміни його внутрішньої структури: на базі вже існуючих підрозділів було сформовано два управління – етнологічних процесів та у справах національних меншин, а також управління у справах української діаспори. Після того, як Постановою Кабінету Міністрів України від 31 березня 1997 року в структурі Держкомнацміграції було відкрито Департамент мовної політики, з'явилося управління організаційного і методичного забезпечення розвитку мов в Україні.¹¹

Організація владою діалогу та співпраці з етнічними спільнотами була б неможливою без взаємодії зі структурами громадянського суспільства

для виявлення потреб етносів, знаходження оптимального інструментарію для їх задоволення в інтересах всього суспільства та уникнення етнічних суперечностей. Саме для цього залучалися різноманітні дорадчі органи. Зокрема, у 1997 році створено Раду представників громадських організацій національних меншин та Раду з питань мовної політики при Президентові України.

8 листопада 2006 року постановою Кабінету Міністрів України №1575 даний орган трансформувалася у Державний комітет України у справах національностей та релігій, який викликав неоднозначну оцінку суспільства. Проте, попри складну структуру, саме йому доводиться вирішувати сьогодні складні проблеми взаємовідносин різних етнічних груп в Україні.

Звичайно, на сьогоднішній день ще існують значні недоліки у сфері забезпечення нормативно-правової бази, необхідної для ефективної реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин та міграції. Існує ціла низка проблем «корінних» народів та національних груп в межах України, для врегулювання яких відсутнє необхідне законодавство щодо мовно-освітніх аспектів; потребують уточнення поняття – «корінні народи», «національні меншини» тощо. Все ще відсутнє належне інформаційне забезпечення щодо становища корінних народів, малочислених національних меншин, біженців та новітніх іммігрантів, рівня їх проблем. Особливу роль у налагодженні взаєморозуміння між різними етнічними групами могло б відіграти публічне обговорення за участю вчених та фахівців етнологічних, міграційних та міжконфесійних проблем в Україні, життя української діаспори. Доконаним фактом в сучасній політичній ситуації стало невирішене «русинське питання» на Закарпатті, яке перетворилося у ще один болючий політехнологічний подразник не тільки для даного регіону, але й всієї України.

Серед здобутків і позитивного досвіду Української держави слід відзначити активне сприяння національно-культурного життя меншин. Зокрема, у 2000 році в Україні було зареєстровано і діяло 627 національно-культурних товариств, 429 громадських об'єднань національних меншин, 26 з яких мали всеукраїнський статус. Станом на 2003 рік у країні нараховувалося 1076 національно-культурних організацій. Найбільше їх було у Донецькій, Одеській, Дніпропетровській областях та у Києві.¹² Станом на 1 січня 2009 року, за даними Держкомнацрелігій, таких організацій налічується вже 1458, з яких 42 мають всеукраїнський статус, і регіональний фактор залишився майже незмінним.¹³

Проте, як виявляється, це не зовсім задовольняє деяких лідерів, які представляють етнічні спільноти. Вони продовжують вимагати поступок і

привілею щодо своїх етнічних груп, переставляючи акценти із національно-культурних потреб на політичні. Сьогодні вже доконаним фактом внутріполітичної дійсності в Україні стали національні рухи, які використовують різні, часто регіональні, політичні сили для боротьби за домінування у державі.

Проблеми етнічних меншини в Україні не є унікальними. Ще у 1992 р. Організація з безпеки й співробітництва в Європі (ОБСЄ) запровадила посаду Верховного комісара у справах національних меншин, покликаною «запобігання конфліктів по можливості на самому ранньому етапі».¹⁴ Займаючись проблемою тертя у стосунках з національними меншинами, Верховний комісар зосередив свою увагу на розгляді ситуацій, коли непорозуміння між органами влади різних європейських країн призводять до загострення. Насамперед особливо прискіпливо він відстежує випадки, що стосуються національних та етнічних груп, які складають у кількісному відношенні більшість населення у одній країні і меншість у іншій, і тим самим зачіпають інтереси влади обох держав, являючи собою потенційне джерело міждержавної напруженості або навіть конфліктів. Адже наслідки саме такої напруженості багато в чому визначали в минулому хід подій в європейській історії.

У 1995 р. держави – члени Ради Європи підписали «Рамкову конвенцію про захист національних меншин» з метою досягнення більшого єднання між її членами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням.¹⁵ До прийняття цього документа європейські країни спонукали етнічні конфлікти на Балканах, які показали, що захист національних меншин є суттєво важливим для забезпечення стабільності, демократії та миру на континенті. Стало зрозуміло, що справді демократичне суспільство має не тільки поважати етнічну, культурну, мовну та релігійну самобутність кожної особи, яка належить до національної меншини, але й створювати відповідні умови для виявлення, збереження та розвитку цієї самобутності. Положення конвенції спрямовані на створення клімату терпимості як запоруки того, що культурне розмаїття – це джерело та чинник не розколу, а збагачення суспільства.

Особлива увага сучасного суспільства прикута до проблем зникнення цілих унікальних мовних груп в умовах глобалізації. 5 листопада 1992 р. у Страсбурзі державами – членами Ради Європи було підписано «Європейську хартію регіональних мов або мов меншин».¹⁶ У преамбулі зазначено, що її метою є захист історичних регіональних мов або мов меншин Європи, сприяння збереженню та розвитку культурного багатства і традицій Європи. Тут вперше чітко було визначено поняття «регіональна мова», «мова меншин», «нетериторіальна

мова» і т.д. У Хартії значно розширено сфери використання мов національних меншин не тільки у забезпеченні всіх рівнів освіти й культури, але й у адміністративно-судових установах, соціальних закладах, комерційно-фінансовій сфері. У 1999 р. Верховна Рада України ратифікувала «Хартію», але через порушення процедури у 2000 р. Конституційний Суд визнав Закон про ратифікацію таким, що втратив чинність. Тільки у 2003 році даний документ був ратифікований Верховною Радою України з деякими поправками. На сьогодні він, поряд з Конституцією України являється основою проведення етнодержавної політики.

Особливу увагу європейське законодавство приділяє захисту осіб, які можуть стати об'єктами дискримінації через свою приналежність до певної етнічної, культурної або мовної групи. Зокрема, і «Європейська Хартія», і «Рамкова конвенція» зобов'язують уряди країн, що приєдналися до цих документів, заохочувати атмосферу терпимості та міжкультурного діалогу, вживати ефективних заходів для поглиблення взаємної поваги, взаєморозуміння і співробітництва між усіма особами, що проживають в межах їхньої території.

Значно розширює поняття «національні меншини» «Декларація ліберально-демократичних принципів стосовно етнокультурних та національних меншин і корінних народів», ухвалена в Берліні 16 вересня 2000 року представниками 38 корінних народів, національних і етнокультурних меншин з 26 країн світу.¹⁷ Зокрема, тут було відзначено, що жодна країна і жодне суспільство, в яких не визнаються, не впроваджуються і не поважаються права меншин, не можуть вважатися ліберальними і демократичними. До основних вимог класичних прав людини і верховенства закону Декларація пропонує додати деякі положення. Зокрема, у сфері цінностей на перше місце виходять індивідуальні свободи людини. Тому права меншин повинні бути спрямовані на захист індивідуальних прав як меншин, так і більшості. Спеціальні права та положення щодо захисту національних меншин не повинні ні в якому разі порушувати права індивідуальних членів таких етнічних груп, а групові права не можуть бути використані як прихована форма дискримінації.

Вперше на міжнародному рівні було зазначено, що повага до прав меншин повинна впроваджуватися таким чином, щоб не зашкодити рівності жінок.

Надзвичайно цінним у даній Декларації є розрізнення трьох категорій меншин, відносно захисту яких всім державам слід виробити чітке законодавство:

– етнокультурні меншини, які складаються в основному з іммігрантів і біженців та їх нащадків, які проживають не в тих країнах, звідки походять;

– національні меншини, тобто історично установлені спільноти, які мають власну мову, культуру, релігію; найчастіше вони стають меншинами внаслідок зміни кордонів, або не змогли створити власної державності і є складовою однієї чи кількох країн; на захист таких меншин спрямовано більшість існуючих інструментів міжнародного права;

– корінні народи, які заселяли відповідні землі раніше, ніж нинішня більшість населення і стали меншиною в результаті підкорення або колонізації; це є фактично «первинні нації» у своїх країнах, вони вважали ці землі своїми значно раніше, ніж їх було витіснено, тому корінні народи мусять бути наділені специфічними правами.

Головне завдання урядів – утримуватися від будь-яких спроб примусової асиміляції і захищати меншини від будь-яких інших форм недобровільної асиміляції. Однак, як зазначено в Декларації, захист прав меншин мусить забезпечити гармонійне співіснування різних спільнот в межах однієї країни, але не створювати привілейоване чи дискриміноване становище тільки тому, що хтось належить до певної спільноти. Тобто всі права меншин зобов'язані відвернути дискримінацію, а не встановлювати привілеї. Разом з тим, права меншин не можуть трактуватися як звільнення членів меншин від громадянської відповідальності.¹⁸

Таким чином, демократизація пострадянських держав, в тому числі й України, неодмінно повинна супроводжуватися гармонізацією міжетнічних взаємин на основі взаємоповаги і толерантності. Узгодження українського законодавства із загальноєвропейським, підписання Україною Європейської хартії регіональних мов або мов меншин сьогодні заклало міцну базу для повного забезпечення прав різних етнічних груп і, таким чином, врегулювання національних питань. Однак непослідовне виконання цих законів, складні соціально-економічні проблеми не тільки не зняли напруги в українському суспільстві, але й породили неминуче загострення мовного питання, суть якого полягає у наданні російській мові статусу другої державної мови в Україні.

Європейський досвід показав, що одним з найвагоміших чинників міжнаціональних конфліктів є психологічна й націокультурна адаптація етнічних груп. У всіх пострадянських державах, в тому числі і в Україні, найбільш складно і драматично вона відбувається серед російського населення. Росіяни несподівано для себе зіткнулися з проблемою, яку переживають, як правило, мігранти – необхідністю психологічно адаптуватися до нової етнічної ситуації, коли вони опинилися в меншості.

Серед чотирьох типів психологічної адаптації, запропонованих соціологом Дж. Беррі – асиміляція, сепарація, маргіналізація та інтеграція, – для українських росіян поки що не підходить жоден.

Причина полягає в тому, що саме в Україні їм доводиться переживати ще й важкий моральний злам: тривалий час – більше 300 років – вони почували себе тут представниками титульної державотворчої нації з усіма наслідками та можливостями і зараз їм важко змиритися зі зміною статусу, визнати себе національною меншиною.¹⁹ Тим більше, що історично в Росії становище «нацменів», «іногородців» завжди було принизливим. Застосування щодо російської спільноти поняття «національна меншина» сприймається болісно.²⁰

Як свідчить європейський досвід, при послідовній державній етнонаціональній політиці з часом це почуття «комплексу нацмена» мало б зникнути і натомість сформувалася б ідентифікація з українським громадянством при збереженні етнічної приналежності. Однак це означає, що російська етнічна група має стати на шлях поступової інтеграції в загальноукраїнську спільноту. Це складний і тривалий процес. Він потребує взаємного пристосування, яке включає в себе право всіх етнічних груп жити як культурно різні народи, але не домінуюча група мусить адаптуватися до основних цінностей домінуючого суспільства.

Таким чином, росіяни, як раніше румуни, угорці та поляки, мусіли б визнати домінуючий статус українського народу як титульної нації, залишаючи за собою право розвивати власні культурні та мовні традиції. Це забезпечило би стабільний розвиток держави, дало би змогу уникнути розколу суспільства і, що найважливіше, звело би можливість проявів міжнаціональних конфліктів до нуля. Але, зважаючи на вище означені фактори, росіяни всерйоз побоюються, що інтеграція обов'язково спричинить ослаблення їх в українському середовищі.

Однією із рис інтеграції національної меншини є надання переваги, часто з практичних міркувань, мові домінуючої групи. Як свідчить історичний досвід країн, що вже пережили процес формування громадянського суспільства, такий вибір нерідної мови в першому поколінні зумовлений, як правило, економічними чинниками. В другому ж поколінні знімається проблема мови взагалі: мова домінуючої етнічної групи стає рідною і відбувається природна інтеграція молодого покоління в інше культурне середовище. Отже, каменем спотикання на шляху інтеграції неукраїнського населення в Україні являється проблема мови як перша і необхідна умова збереження етнічної ідентичності.

Загострення політичної боротьби, бажання за будь-яких умов прийти до влади змушує деяких політиків вдаватися до спекуляцій даними національної статистики і, що найбільш цинічно, почуттями українських росіян, піднімаючи питання надання російській мові статусу державної в Украї-

ні. За основу береться мовна статистика, суть якої полягає в тому, що під час перепису населення 2001 року окремо визначалася ще й рідна мова мешканців України. Результати показали, що українську мову рідною визнали 67,5%, російську – 29,6% населення країни. Як свідчать дані, «українськими» є не лише західні землі, але й східні. В Дніпропетровській та Миколаївській областях україномовне населення становить більше двох третин, а в Харківській області – більше половини. На Одещині, яка завжди підкреслювала своє «російське походження», за період, що минув від останнього радянського перепису, вдалося зламати тенденцію до зниження частки україномовного населення і сьогодні можна говорити про те, що встановився паритет української та російської мов при незначній перевазі першої.

Російськомовне населення проживає в Криму та індустриальних регіонах: Донецькій та Луганській областях. Більше того, тут спостерігається стійка тенденція до скорочення частки населення, що послугується українською мовою.

Пояснення цьому, поза сумнівом, слід шукати в історичних обставинах попередніх епох та політично-правовому статусі українських земель в складі спочатку Російської імперії, а пізніше СРСР. Звичайно, можна згадати століття русифікаторської політики на українських землях, наплив мешканців російських губерній часів Російської імперії та СРСР, престижність російської мови на противагу селянському статусу української мови в усі часи тощо. Чого тільки варта політика радянського керівництва, спрямована на формування нової спільноти «радянський народ» та неофіційне надання російській мові статусу державної на території всього Радянського Союзу. Наслідком цього стало формування значної групи російськомовних українців. Статистичні дані показують, що тільки 85,2% українців розмовляють по-українськи, 14,8% визнали своєю рідною російську мову. Чи мають вони шанс повернутися до мови своїх батьків? При існуючій непослідовній етнополітиці держави це видається малоімовірним, адже більшість російськомовних українців мешкає в Дніпропетровській – 21,3%, Харківській – 25,8%, Одеській – 28,2%, Запорізькій області – 30,9%, Луганській – 49,4%, Донецькій – 58,7%, в Криму – 59,5%, де будь-які спроби запровадити хоча б навчання українською мовою в школах чи вузах викликають обурення й скарги російського населення. Крім того, ці області найбільш урбанізовані. Зокрема, в Дніпропетровській області міське населення становить 83%, в Донецькій – 90%, в Запорізькій – 76%, Луганській – 86% тощо. Ця обставина суттєво ускладнює ситуацію, адже україномовне населення продовжує переважати серед сільських мешканців, а більшість міського населення даних регіонів російськомов-

не. Таким чином тут залишається традиційний селянський статус української мови.

Суттєво поповнюють російськомовну групу населення України представники деяких етнічних меншин, які розсіяно мешкають по своїй країні і не мають змоги об'єднуватися та зберігати свої мовні й культурні традиції. Найбільш русифікованими серед них виявилися євреї, серед яких тільки 3,1% визнають рідною мову своєї національності, а 83% розмовляють по-російськи. Рідною визнали російську мову і 88,5% греків, 64,7% німців, 62,5% білорусів, 58,7% татар, 54,4% грузинів і т.д. Зауважимо, що всі національні меншини мають змогу зберігати й розвивати свої мовно-культурні традиції, забезпечені й гарантовані державою. При існуючих політичних спекуляціях на даних мовної статистики більшість малих етнічних меншин, ймовірно, не будуть мати можливостей для їх реалізації, і можуть бути поглинені іншими більш потужними групами українців та росіян, які разом в Україні становлять 95,1%.

Результати мовної статистики дають змогу простежити ще й деякі характеристики етнічної самосвідомості: серед всіх етнічних груп, що населяють Україну, своєю відданістю рідній мові вирізняються росіяни, 95,9% яких розмовляють по-російськи, угорці – 95,4% послугуються рідною мовою, кримські татари (92%), румуни (91,7%). Не важко підмітити, що ці етнічні меншини належали до титульних націй в різні часи входження окремих територій сучасної України до складу Росії, Угорщини, Румунії, Кримського ханства. Таким чином участь національностей у державотворчих процесах формує стійкі етнічні характеристики, які лягають в основу етнічної меншини і не дають їй змоги ослабнути, асимілюватися. В дану схему дещо не вписуються українські поляки, які раніше теж належали до титульної нації в Галичині, залишилися в Україні після відомих подій 1943-1947 рр. Вони не були налаштовані на еміграцію, їхнє етнічне коріння тісно переплелось з місцевими українцями, тому відносно швидко пережили психологічну адаптацію. Інтеграцію українських поляків в Україну можна вважати класичною. Пам'ятаючи про своє етнічне походження, плекаючи рідну культуру, традиції та звичаї, вони поступово надають перевагу мові етнічної більшості: тільки 12,9% визнали рідною мовою польську, а 71% їх розмовляє по-українськи.

Позитивним аспектом існування в Україні інтегрованих меншин є можливості для тіснішої співпраці з сусідніми державами. Це найкраще ілюструють добросусідські відносини з Польщею, Румунією, Угорщиною. Водночас маргіналізація чи сепарація етнічних меншин породжує небезпеку політичних спекуляцій з боку держав – колишніх метрополій, використання їх в зовнішньополітич-

них акціях чи втручання у внутрішні справи країни. Сьогодні захист не тільки етнічних росіян, але й всього російськомовного населення на пострадянському просторі стало частиною зовнішньої політики сусідньої Росії. Створене урядом РФ у 2007 році «Федеральне агентство у справах СНД, співвітчизників, що проживають за кордоном, і міжнародного гуманітарного співробітництва» має вирішувати завдання, спрямовані на посилення гуманітарної і культурної присутності Росії в країнах СНД, зміцнення і просування російської мови. За словами керівника агентства, воно має стати «унікальним каналом використання «м'якої сили», впливу на країн-партнерів».²¹

Таким чином, в Україні знову гостро постала проблема вже не забезпечення потреб російської спільноти, а формування особливого явища «російськомовної спільноти», яка формується з представників різних етносів, що осіли тут в радянський час і в якій особливе зацікавлення проявляє РФ. Свого часу опитування, що проводив професор університету Марквет Л.Барінгтон в Україні у 1998-1999 рр., дали йому підстави стверджувати, що більшість російськомовних мешканців України на перше місце ставили громадянство, приналежність до регіону, і тільки потім говорили про мову. Підставою для довіри цим результатам може служити те, що російська мова в Україні вільно розвивається на всіх рівнях, а росіяни послуговуються широко розвиненою мережею російськомовних освітніх закладів. Зокрема, у 2000 р. в державі функціонувало 2,4 тис. російськомовних шкіл, де навчалось більше 2 млн. учнів – майже третина всіх українських школярів; 35% студентів України отримували освіту російською мовою; загальна кількість російськомовних газет складала майже половину.²² Таким чином, російська, як і інші національні меншини в Україні, отримала значні можливості для реалізації своїх культурно-духовних потреб.

Природно, що на сьогодні кількість шкіл з російською викладовою мовою скорочується, особливо у західноукраїнських регіонах, але це відбувається не насильницьким шляхом, а у зв'язку з поверненням до рідної мови більшості українців та в рамках підтримки державою інших етнічних груп, їхнього права на здобуття освіти. Натомість у Донецькій, Луганській областях та у Криму частка російськомовних шкіл і учнів, що там навчаються, значно перевищує відсоткову частку інших етнічних груп.²³

Але зовнішні інсинуації, складні внутрішні соціально-економічні проблеми породжують внутрішні сили, які волюють заробити політичний капітал, спекулюючи на почуттях росіян України. Йдеться вже не тільки, і не стільки про захист прав росіян, скільки про проблеми російськомовного

населення. Можна говорити про те, що так звана «російськомовна проблема» являється політичною категорією, створеною зовнішніми силами для корегування і впливу на Українську державу. На це вказує і та сумнозвісна інформаційна «війна», яку оголосила Україні Державна Дума Росії у 2000 р., звинувативши її у дискримінації російськомовного населення, і численні публікації журналістів та науковців, які настоюють на необхідності захисту економічних, юридичних та соціальних прав російськомовного населення, навіть вимагають створення спеціального департаменту, який займався б справами прав російськомовного населення в республіках колишнього Радянського Союзу.

Таким чином, російська мова в Україні перестала відігравати тільки комунікативну функцію, вже не може вважатися інтегральною частиною національної культури, а стає важливим символом для групової мобілізації. В цьому сенсі російська мова вже являється символічним інструментом влади, найчастіше в руках іншої держави. Адже, домагаючись надання російській мові статусу другої державної, ніхто не попереджує громадян України, що це передбачає обов'язкове вивчення двох мов, рівноправне їх вживання на території всієї країни у всіх сферах. Наводячи приклади трьохмовної Швейцарії, уникають, як правило, нагадувати, що громадяни цієї країни, а особливо чиновники, мають знати всі три мови. Приклад Бельгії взагалі найбільш невдалий для всіх, хто відстоює державну двомовність, – сьогодні країна на грані розколу, бо небажання валлонців вивчати фламандську мову вже грозить відокремленням Фландрії, де більш толерантне населення дотримувалося двомовності.²⁴ Сумний досвід двомовності набула Білорусь, де в результаті небажання більшості населення вивчати білоруську мову, її носії вже перебувають у меншості на території своєї країни, що супроводжується відновленням національних радикальних рухів, а значить ситуація стає конфліктом небезпечною.²⁵ Натомість Казахстан, проголосивши російську мову офіційною поряд з державним статусом казахської, проводить політику домінування саме державної мови, володіння нею стало неодмінною умовою для всіх державних службовців.²⁶

Таким чином, російська етнічна група, переживаючи складні процеси психологічної адаптації до нового статусу, і так зване «російськомовне населення», яке не бажає інтегруватися в українську націю, є породженням і закономірним наслідком тої національної політики, яку проводив протягом багатьох століть російський і пізніше радянський уряд, непослідовності у виконанні українського законодавства вітчизняними урядовцями. При цьому не слід забувати, що, як свідчать соціологічні опитування, значна частина українських росіян та російськомовних громадян підтримує ідею незале-

жної України, докладає зусиль до її розбудови, не бажає брати участь у політичних іграх довкола статусу російської етнічної групи та російської мови у країні, що розколює суспільство.

Національна статистика перепису 2001 р. розбила ще один міф, який тривалий час підтримувався в Україні. У своєму намаганні постійно привертати увагу до проблеми міжнаціональних стосунків в Україні, найчастіше безпідставно, деякі політики зловживають дефініціями, часто підмінюючи одну іншою. Тут йдеться про так звану багатонаціональність України. Вживання цього поняття щодо України, яке стало ще одним складним спадком національної політики радянського керівництва, взагалі є некоректним і вносить багато плутанини у вивчення внутрішнього життя країни. Національність передбачає можливість для формування власних державних інституцій, територіальних автономій, що важко застосувати до будь-яких етнічних груп України, окрім кримських татар. Етнічна меншина вимагає захисту національно-культурних прав, навіть національно-культурних автономій без самоврядних політичних структур. В цьому сенсі Україна являється поліетнічним організмом, де існує потужна титульна нація, а етнічні меншини користуються всіма правами, обумовленими міжнародним правом.

Отже, національна та мовна статистика свідчить, що в Україні існує заголовна нація та етнічні групи (меншини). І бікультурність, і біполярність українського суспільства є політичними категоріями, використання яких є небезпечними, бо зачіпають права і статус всіх етнічних спільнот, що мешкають та території України. Як справедливо відзначив свого часу В.Євтух, державна політика має бути спрямована, з одного боку, на розвиток української спільноти, бо вона є основою етнополітичного організму, а з іншого – на розвиток етнічних меншин, які є окремими складовими частинами цього організму.²⁷ Однак генеральною лінією державної стратегії мають стати заходи консолідації їх усіх в політичну спільноту – громадянську націю. Будь-які спекуляції довкола цієї проблеми викликають тільки імовірність міжнаціональної напруги, розколу суспільства, а тому безвідповідальні й небезпечні. Крім того, вже у 2011 року відбудеться черговий перепис населення в Україні, що знову може підняти цілу хвилю політичних суперечностей довкола національної статистики.

Євтух В. Державна етнополітика України: нинішні засади і погляд у майбутнє. // *Українські варіанти*. – 1997. – № 2.

² Рябошапко Л. Правове становище національних меншин в Україні (1917 – 2000). – Львів, 2002. – 482 с.

³ Рафальський О. Національні меншини у XX ст. Історіографічний нарис. – К., 200. – 447 с.

⁴ Міжнаціональні відносини і національні відносини в Україні: стан, перспективи / за ред. Р.Чілачави. – К., 2004. – 382 с.

⁵ Всеукраїнський перепис населення // www.ukrcensus.gov.ua/

⁶ Стрельцова Я. Проблемы русского языка и образования в российских диаспорах в новом зарубежье // *Язык и этнический конфликт* // <http://pubs.carnegie.ru/books/2001/07am1>.

⁷ Константин Шуров: «Русский вопрос – ключевой для Украины» // <http://www.russian.kiev.ua/material.php?id=11604590>.

⁸ Стрельцова Я. Проблемы русского языка и образования в российских диаспорах в новом зарубежье // *Язык и этнический конфликт* // <http://pubs.carnegie.ru/books/2001/07am1>.

⁹ Декларація прав національностей України: Постанова Верховної Ради України від 1 листопада 1991р. // *Голос України*. – 1991. – 2 листопада.

¹⁰ Про національні меншини в Україні: Закон України від 25 червня 1992 року №2495-ХІІ // *Етнополітика в Україні. Документи та матеріали*. – К.: Фенікс, 1998. – С. 125.

¹¹ Етнополітика в Україні. Документи та матеріали. – К.: Фенікс, 1998. – С. 182.

¹² Захист прав національних меншин в Україні: Збірник нормативно-правових актів. – К., 203. – С.223-240.

¹³ Третя доповідь України про виконання рамкової конвенції ради Європи про захист національних меншин // http://www.scnm.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=131306&cat_id=47945.

¹⁴ Лундські рекомендації про ефективну участь національних меншин у суспільно-політичному житті з пояснювальними примітками // *Кримські студії. Інформаційний бюлетень*. – 2000. – № 4. – С. 11 – 30.

¹⁵ Рамкова конвенція про захист національних меншин Страсбург, 1 лютого 1995 року // http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_055.

¹⁶ Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. Страсбург, 5 листопада 1992 року // *Офіційний вісник України*. – 2006. – № 50.

¹⁷ Декларація ліберально-демократичних принципів стосовно етнокультурних та національних меншин і корінних народів // <http://www.cidct.org.ua/uk/studii/7/14.html>.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Стрельцова Я. Проблемы русского языка и образования в российских диаспорах в новом зарубежье // *Язык и этнический конфликт* // <http://pubs.carnegie.ru/books/2001/07am1>.

²⁰ Алпатов В. Языковая ситуация в регионах современной России // *Отечественные записки*. – 2005. – № 2.

²¹ Россотрудничество может стать уникальным инструментом «мягкой силы». Об этом заявил Ф. Мухаметшин на пресс-конференции в ИД «Комсомольская Правда» // <http://www.russkie.org/index.phpmodule=fullitem&id=16411>.

¹ Євтух В.Б. Етнополітика в Україні: правничий та культурологічний аспекти. – К., 1997. – 214 с.; Євтух В.Б. Етнополітичний менеджмент. // *Етнологія: терміни та поняття*. Навч. посібник. – К., 2003. – С. 220-226;

²² Колесниченко В. Европейская хартия региональных языков или языков меньшинств. Отчет о ее выполнении в Украине, а также о ситуации с правами языковых меньшинств и проявлениями расизма и нетерпимости // <http://www.from-ua.com/politics/e62743796b72a.html>.

²³ Третя доповідь України про виконання рамкової конвенції ради Європи про захист національних меншин // http://www.scnm.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=131306&cat_id=47945.

²⁴ Духин В. Исчезновение Бельгии // <http://vesti7.ru/news?id=11334>.

²⁵ Смалянчук А. Національна структура населення Білорусі у ХХ ст. // <http://www.homoliber.org/ru/xx/xx010119.html>.

²⁶ Курбатов И. Казахстан: дрейф от России. «Русский ресурс» остается бесхозным // <http://www.russkie.org/index.php?module=fu...em&id=10401>.

²⁷ Євтух В. Державна етнополітика України: нинішні засади і погляд у майбутнє // Українські варіанти. – 1997. – № 2.

Summary

Hanna Skoreyko

Minorities protection issue in Ukraine

The article is about peculiarity of forming of ethnic-political situation in Ukraine in modern phase and national minorities and language groups status. Special attention pays to problems of adaptation of Ukrainian legislation to common European claims in conditions of actual bilingualism in Ukrainian society and necessity to save regional languages.

Key words: Ukraine, national minorities, national problem, regional languages, European charter for regional or minority languages, Russian-speaking population.